

Nadja Valentinčič

STAVBNI ZNAČAJ KATASTRSKE OBČINE PODBRDO PO FRANCISCEJSKEM KATASTRU

Članek povzema ugotovitve seminarske naloge z enakim naslovom, ki je bila narejena pod mentorstvom dr. Angelosa Baša pri predmetu Historična etnologija in kulturna antropologija. Njen namen je bil analizirati in interpretirati slikovne (mapne) in pisne (protokolne) podatke franciscejskega katastra o stavbnem značaju izbrane katastrske občine Podbrdo v skrajnem zgornjem delu Baške grape. Tako zastavljena naloga je za etnologa odlična vaja, da gradivo franciscejskega katastra spozna in se ga nauči uporabljati, povprečnemu bralcu (ki obravnavanega območja niti ne pozna) pa ne nudi dovolj strokovnega užitka, saj ne more osvetliti tedanjega načina življenja. Članek zaključujem z ovrednotenjem franciscejskega katastra kot vira za etnologijo.

Operati franciscejskega katastra za Primorsko so nastajali v letih 1817-1825, katastrsko občino (v nadaljevanju tudi k. o.) Podbrdo (Podberda) pa so obdelali leta 1822. Spadala je pod davčni okraj Tolmin (Tolmino) in okrožje Gorica (Gorizia). Grafični del operata hrani Arhiv Slovenije pod zaporedno številko 158. Katastrska občina Podbrdo je prikazana na dvanajstih mapnih listih, šestih pristavkih in dveh dodatnih mapnih listih.¹⁾ Mapni listi so risani v merilu 1 : 2880, dodatni list (edificij), ki ima izrisana samo jedra petih vasi (brez Petrovega Brda), pa je v merilu 1 : 1440. Ta dodatni list kaže originalno stanje stavbnih parcel in objektov na njih, medtem ko so na ostalih mapnih listih že vrisane spremembe na stavbnih parcelah in novi objekti izven teh parcel. Originalno stanje na mapnih listih je zabeleženo v barvah, kar omogoča ugotavljanje razmerja lesenih in zidanih stavb, ob razširitvi zanimanja na zemljiške parcele pa tudi distribucijo različnih kultur.

Spisovni del franciscejskega katastra za Primorsko je spravljen v Državnem arhivu v Trstu in obsega protokol stavbnih parcel, protokol zemljiških parcel, abecedni seznam lastnikov zemljišč, izkaz površine zemljišč, nemško-italijanski vprašalnik in cenilni operat. Del tega gradiva si je prekopiral in mi ga dal na uporabo Silvo Torkar, slavist, ki izvira iz Hudajužne in se intenzivno zanima za lokalno zgodovino. Določene dele ostalega gradiva za k. o. Podbrdo, Obloke, Stržišče in Nemški Rut²⁾ je zgodovinar Stane Granda interpretiral v članku Zgornja Baška dolina v prvi polovici 19. stoletja.³⁾ Predvsem odgovori na vprašalnik so predstavljali bogat vir za razkrivanje podobe življenja na začetku prejšnjega stoletja.

Katastrska občina Podbrdo je zajemala 4647 oralov 1032 kv. sežnjev⁴⁾ (26 kvadratnih kilometrov 72 hektarov 22 arov

in 07 kvadratnih metrov)⁵⁾ veliko področje in je bila v primerjavi s sosednjimi zelo velika. Vanjo je spadalo 6 vasi s 120 hišami: Podbrdo (33 hišnih števil), Bača (26 hišnih števil), Petrovo Brdo (6 hišnih števil), Porezen (17 hišnih števil), Trtnik (28 hišnih števil) in Kuk (10 hišnih števil).⁶⁾

Leta 1827 je bilo v k. o. Podbrdo 1087 ljudi (535 moških in 552 žensk),⁷⁾ kar pomeni, da je na hišo v povprečju prišlo malo nad devet ljudi. Gostota naseljenosti je bila 40,7 ljudi na kvadratni kilometer. V primerjavi s takratno gostoto poseljenosti drugje po Sloveniji je bila ta precej redka. Iz podatkov Marjane Kos⁸⁾ za k. o. Moravče (5.998.304 kvadratnih metrov, 483 prebivalcev) sem izračunala, da je bila gostota poseljenosti v Moravčah še enkrat večja: 80,5 ljudi na kvadratni kilometer. K. o. Moravče je ravninsko-gričevnata, območje k. o. Podbrdo pa je precej strmo in hribovito, zato razlika niti ne preseneča. Če pa pogledamo diahrono spreminjanje gostote naseljenosti v k.o. Podbrdo, vidimo, da se je v naslednjih desetletjih 19. stoletja ta povečala: leta 1869 je dosegla 45,3 ljudi na kvadratni kilometer. Zanimiva je tudi primerjava z današnjim stanjem: leta 1991 je bila gostota poseljenosti le še 36 ljudi na kvadratni kilometer.⁹⁾

Zapisnik (protokol) stavbnih parcel vsebuje naslednje podatke:

- zaporedno številko stavbne parcele;
- podatke o lastniku stavbe: ime in priimek, poklic, kraj prebivališča, hišna številka;
- podatke o vrsti in namenu stavbe: stanovanjska hiša (z dvoriščem in/ali vrtom), gospodarsko poslopje (z dvoriščem), hlev, mlin, žaga, cerkev;
- površino parcele, izraženo v sežnjih (klaftrah) in oralih.

Rubrike v protokolu so izpolnjene v italijanskem jeziku. Priimke so uradniki zapisovali približno, zato jih je ponekod težko razbrati, vsa imena pa so poitalijančili. Imena vasi so zapisovali nekoliko drugače kot danes (Podberda, Bazha, Petrovaberda, Porsan, Tertnig). Stanovanjske zgradbe so najpogosteje označili z izrazom Casa d'abitazione in jih ponekod natančneje opredelili, na primer: a due appartamenti. Cerkve so zabeležili s Chiesa sotto il titolo di (S. Nicolo). Gospodarske zgradbe so zapisovali kot Casa

5) Oral je velik 1600 kvadratnih sežnjev. En kvadratni seženjš znaša 3,597 kvadratnih metrov, en oral pa 5.754,64 kvadratnih metrov. En seženjš je velik 1,896 metra. Povzeto po S. Grandi in M. Kos.

6) Granda, str. 53.

7) isti, str. 54, tabela 1.

8) Kos, str. 7 in 8.

9) Upoštevam število prebivalcev po omenjenih šestih vaseh, čeprav je v umesnem obdobju nastalo nekaj sprememb. Italijanci so leta 1918 vasi Petrovo Brdo priključili še nekaj hiš, ki so prej spadale pod Kranjsko. Vasi Podbrdo in Trtnik sta dandanes razdeljeni drugače, kot sta bili pod Avstrijo. Del Trtnika, ki je segal do doline Bače, je Podbrdo "požrlo", ko se je ob gradnji železnice v začetku 20. stoletja širilo, tako da Trtnik obsega samo še hiše, razložene po pobočju nad dolino, vse hiše v dolini Bače pa spadajo pod Podbrdo. To se je od vseh vasi najbolj okrepilo. Leta 1991 je v njem živel skoraj osem desetih tseh prebivalcev območja, v naslednjih letih pa se bo razmerje gotovo še naprej spreminjalo v njegovo korist. Prvotna pobočna poseljenost tega dela Baške grape se je v našem stoletju (zaradi gospodarskih, političnih, prometnih, komunikacijskih in kulturnih sprememb) torej preobrazila v izrazito dolinsko.

1) Gre za originalno katastrsko mapo, saj je na mapnih listih viden vodni žig, očitni pa so tudi sledovi jajčnega beljaka, s katerim so ob merjenju na terenu liste pritrdili na podlago in po čemer lahko originalne liste zanesljivo ločimo od kopij - ena od kopij je namreč obarvana. Podatek povzeman po P. Ribnikarju, str. 332.

2) Torej področje zgornje Baške grape, ki je bilo v 13. stoletju kolonizirano s tirolskimi priseljenci.

3) Granda, str. 52-58.

4) isti, str. 54, tabela 1.

economica, Casa d'Uso,¹⁰⁾ Stala, Molino, Siega. Navajali so tudi dvorišča in vrtove (con Corte e Orto). Hleve so pogosto natančneje opredeljevali s Stala di Legno/di Paglia, kar pomeni, da so bili leseni, oziroma kriti s slamo.

Iz popisa lastnikov stavbnih parcel je razvidno, da je bilo prebivalstvo k.o. Podbrdo v začetku prejšnjega stoletja kmečko: vsi individualni lastniki stavbnih parcel (107) so v operat vpisani kot kmetje. V lasti so imeli 181 stavbnih parcel (od tega so bile tri last določene osebe in solastnikov), samo tri parcele (na katerih so stale kaplanija in obe cerkvi) pa so bile v občinski lasti. Skupaj je bilo torej v popisu zabeleženih 184 stavbnih parcel. Zaporednih števil v popisu je v katastrski občini samo 178, vendar so nekatere parcele vpisane z dodatnimi oznakami a, b, c ali s ponovljeno tekočo številko in ulomkom, npr. 5 1/2 ali 6 1/2.

Stavbne parcele obsegajo 6 oralov in 763 sežnjev zemljišča, kar znaša 3 hektarje 73 arov in 6 kvadratnih metrov in predstavlja le 0,14 odstotka vse površine katastrske občine. Skupaj je v njej 108 parcel s stanovanjskimi objekti (eno je kaplanija v Podbrdu) in 114 parcel z gospodarskimi objekti. 39 parcel je štetih dvakrat, ker so na njih stanovanjska in gospodarska poslopja. Samo na dveh parcelah sta objekta drugačne vrste - gre za cerkvi sv. Nikolaja v Podbrdu in sv. Lenarta na Bači, ki datirata v 16. stoletje.

V seminarski nalogi sem podatke organizirala po tabelah, ki so prikazovale stavbni značaj vsake vasi posebej (razvidna je bila celo moč posameznega lastnika) ter splošno podobo celotne katastrske občine. Tukaj se bom omejila samo na bistvene ugotovitve. V vseh šestih vaseh je imelo 107 individualnih lastnikov¹¹⁾ 184 stavbnih parcel (1,72 na enega lastnika). Stanovanjskih objektov je bilo 108, gospodarskih pa 123 (1,14 gospodarskega na en stanovanjski). V katastrski občini so imeli 10 mlinov (8,1% vseh gospodarskih objektov) in dve žagi (1,6%). 20 gospodarskih objektov je bilo lesenih, kar predstavlja 16,3 odstotka vseh gospodarskih, oziroma 7,6 odstotka vseh vrisanih objektov - teh je bilo 263.

Na enega lastnika je prišlo največ parcel na Petrovem Brdu (3), nekoliko manj v Poreznu (2,44), v ostalih vaseh pa manj kot dve. Stanovanjskih objektov so imele vasi Petrovo Brdo, Porezen in Kuk točno po enega na lastnika stavbne parcele, Podbrdo in Bača manj kot enega, Kuk pa celo več kot enega. Gospodarskih objektov sta imela na lastnika največ Petrovo Brdo (2,5) in Porezen (2,44), sledil je Kuk (1,22), Trtnik je imel na lastnika točno en gospodarski objekt, Bača in Podbrdo pa manj kot enega (0,75, 0,7). Iz števila gospodarskih objektov na posameznega lastnika lahko sklepamo, da sta bili gospodarsko najmočnejši vasi Petrovo Brdo in Porezen, najšibkejši pa Bača in Podbrdo.

Vseh objektov na eno parcelo je bilo največ v Poreznu, Kuku, na Bači, v Trtniku in Podbrdu, najmanj pa na Petrovem Brdu, ki je imelo skoraj vsak objekt na svoji parceli. Petrovo Brdo in Porezen sta bili najbolj razloženi vasi, kar je razvidno tudi iz situacijskih vrisov na mapnih listih. Porezenske hiše so bile raztresene po velikanski površini, nasprotno pa je bila poselitev Podbrda, Trtnika in

Kuka precej sklenjena. Največji delež lesenih gospodarskih stavb (od vseh gospodarskih in od vseh vrisanih stavb) je bil v Poreznu in Trtniku, sledili sta vasi Podbrdo in Bača, v preostalih dveh pa jih ni bilo. Vse stanovanjske zgradbe so bile zidane.

Če podatke primerjamo z ugotovitvami dr. Angelosa Baša za ljubljanska predmestja,¹²⁾ vidimo, da je bila stavbna podoba k.o. Podbrdo (glede na stavbno gradivo) na višji ravni kot v predmestjih Ljubljane. V k. o. Podbrdo lesenih stanovanjskih objektov ni bilo, v predmestjih pa jih je bilo 1,11 odstotka.¹³⁾ Lesenih gospodarskih objektov je bilo v ljubljanskih predmestjih 22,8 odstotka,¹⁴⁾ v k. o. Podbrdo pa le 16,3 odstotka. Možni vzroki za relativno nizek delež lesenih objektov v k. o. Podbrdo so: velika količina padavin, zaščita pred požari in bližina primerne gradiva za zidavo, čeprav je treba dodati, da je bil les gotovo lažje dostopen kot kamenje in skale.

Dr. Baš na strani 85 ugotavlja, da lastniki stavbnih parcel v ljubljanskih predmestjih ne izhajajo vsi iz matične k. o., medtem ko za k.o. Podbrdo velja, da so bili prav vsi lastniki stavbnih parcel doma v matični katastrski občini, največkrat celo v isti vasi, kjer so imeli objekte in zemljišča. Za odmaknjeno agrarno območje je to tudi razumljivo.

Ob pisanju seminarske naloge sem večkrat ugotavljala, da je pri obdelavi franciscejskega katastra potrebna precejšnja previdnost, saj se pisni podatki ne ujemajo vedno s slikovnimi. Leseni objekti, na primer, bi morali biti na mapnih listih vrisani z rumeno barvo, vendar so bili nekateri zabeleženi kot leseni, pa ne rumeno pobarvani, drugi pa ravno obratno. Kot lesene objekte sem zato štela tako tiste, ki so bili vrisani kot leseni, kot tudi tiste, za katere je pisalo, da so leseni.

Kritični pristop je potreben tudi pri interpretaciji podatkov v različnih seznamih in drugih pisnih dodatkih. Iz popisa stavbnih parcel, na primer, razberemo manjše število hišnih števil, kot jih izpričujejo drugi podatki v spisovnem delu katastra, ki jih je v članku navedel S. Granda.¹⁵⁾ Manjkajoče hišne številke so morda posledica časovnega zamika, morda so bili stanovalci na manjkajočih številkah najemniki hiš in pripadajočih parcel, morda pa gre za nedoslednost popisovalcev.

Podoben primer je tudi opredeljevanje poklica prav vseh lastnikov stavbnih parcel za kmete, medtem ko S. Granda¹⁶⁾ navaja podatek iz cenilnega operata, da je zemlja sposobna preživljati komaj polovico ljudi in da se morajo ostali preživljati z obrtjo. (Omenja mlinarstvo, kovaštvo, kolarstvo, zidarstvo, tesarstvo, pečarstvo, tkalstvo, žganjekuho, gozdarstvo in furmanstvo.) Vprašljivost podatkov v seznamu je razvidna tudi iz naslednjega protislovja: za četrtno lastnikov stavbnih parcel na Bači in v Podbrdu v seznamu ni zabeleženo, da premorejo gospodarske objekte, vsi pa so vpisani kot kmetje. Kritika virov je torej nujna.

Bralec je gotovo opazil, da se interpretacija podatkov ne odlikuje po etnološkosti, avtor bi bil prav lahko tudi geograf ali zgodovinar. Za razkrivanje načina življenja v začetku 19. stoletja bi moral etnolog nujno pritegniti še druge vire: ostalo gradivo franciscejskega katastra (predvsem splošni opis k. o., odgovore na vprašalnik, seznam zemljiških parcel in kultur na njih), podatke iz Statusa Animaruma in cerkvenih kronik, državnih in hišnih arhivov, ustnega izročila ipd.

12) Baš, str. 76-100.

13) isti, str. 81.

14) isti, str. 83.

15) Glej opombo 6.

16) Granda, str. 57.

10) Tu izraz je povzročal največ problemov, ker so bili strokovnjaki, na katere sem se obrnila po pomoč, deljenih mnenj: nekateri so menili, da gre za gospodarsko poslopje, drugi pa, da je to stanovanjska zgradba, namenjena bivanju preužitkarjev in starejših ljudi. Iz mape je bilo možno ugotoviti, da gre največkrat za precej majhne zgradbe, iz popisa lastnikov stavbnih parcel pa tudi ni bilo moč razbrati namembnosti, ker so imeli nekateri v lasti samo stanovanjske, drugi pa samo gospodarske objekte. Nazadnje mi je gospod Peter Ribnikar po telefonu zagotovil, da so to objekti gospodarskega značaja.

11) Med njimi zasledimo tudi dve ženski, kar predstavlja 1,9 odstotka vseh lastnikov stavbnih zemljišč.

Iz protokola lastnikov stavbnih parcel pa bi etnolog lahko črpal še vsaj dve vrsti podatkov. Popis razkriva imenoslovno in priimkovno podobo obravnavanega območja. Pogosto ponavljanje osebnih imen kaže, da je bil v začetku 19. stoletja fond osebnih (moških) imen relativno majhen, pogostnost določenih priimkov pa daje slutiti dokaj močne sorodstvene vezi. Podatki franciscejskega katastra bi nam ob primerjavi z zapisi v Status Animarum omogočili zasledovanje priimkovne in imenske podobe po posameznih domačijah in vaseh, ter širjenje oziroma izumiranje določenih družin.

Ob drugačnih izhodiščih bi bilo iz popisov moč ugotavljati tudi socialno razslojenost znotraj posamezne vasi. Določena oseba je bila, na primer, lastnik ene zgradbe, druga pa se je lahko pohvalila s šestimi in več zgradbami. Seveda je pomembna tudi velikost stavbnih tlorisov (po vrisih v katastrskih mapah sodeč zelo varira) in namembnost stavbe. Socialno podobo bi bistveno dopolnili še podatki o lastništvu zemljiških parcel in cenilni operati. Ob pritegnitvi še drugih virov bi lahko zasledovali lastništvo in dedovanje stanovanjskih in zemljiških parcel po posameznih družinah.

Franciscejski kataster predstavlja zelo dragocen in vsestranski vir za etnologijo, vendar moramo podatke obravnavati kritično in jih predvsem dopolnjevati še z vsemi drugimi vrstami podatkov, če želimo človeka kot nosilca kulturnih elementov postaviti v ospredje.

Primer mapnega lista, ki prikazuje del katastrske občine Podbrdo. Arhiv Slovenije.

SUMMARY

BUILDING CHARACTER OF CADASTRAL COMMUNE OF PODBRDO

ACCORDING TO THE LAND-REGISTER OF FRANZ I

Nadja Valentinčič

The article summarizes findings of a short research carried out under the tutorship of dr. Angelos Baš for the course entitled Historical Ethnology and Cultural Anthropology. The research was aimed at analysis and interpretation of pictorial and written data (i.e. maps and registers)

LITERATURA IN VIRI:

- BAŠ Angelos, *K stavbnemu in zemljiškemu značaju Ljubljane v franciscejskem katastru*. V: *Slovenski etnograf*, 5/1952, str. 76-100.
- GRANDA Stane, *Zgornja Baška dolina v prvi polovici 19. stoletja*. V: *Kronika, Časopis za krajevno zgodovino, Prispevki za zgodovino Tolminskega*, 42/1994, št. 1, str. 52-58.
- KOS Marjana, *Franciscejski kataster - občina Moravče. Diplomski naloga na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo, Ljubljana, 1993*.
- RIBNIKAR Peter, *Zemljiški kataster kot vir za zgodovino*. V: *Zgodovinski časopis, Ljubljana, 1982, št. 4, str. 321-337*.

OCENA

Angelos Baš

Téma seminarske naloge Nadje Valentinčič - naloge v povzetku objavlja pričujoča številka Glasnika - sem z veseljem sprejel, saj gre v tem primeru za témo iz historične etnologije, takšne téme pa se v seminarskih nalogah na našem oddelku le zelo redko obravnavajo. Avtorica je zasnovo naloge oblikovala po enem od mojih spisov, ki govorijo o stavbnem in zemljiškem značaju nekaterih naselij na Kranjskem v franciscejskem katastru. Kot mentorju mi je zato preostalo samo to, da sem pomagal pri razlagi manj jasnih podatkov v katastru.

Avtorica je imela na voljo žal le del franciscejskega katastra za katastrsko občino Podbrdo, zato ni mogla obdelati tudi njenih zemljiških značilnosti. In zato so spoznanja zožena samo na stavbno podobo. V nalogi je ta ugotovljena, kolikor se je dala razbrati iz dosegljivega katastrskega gradiva. Za namene seminarske naloge je to zadoščalo. Ob tem je avtorica pravilno opomnila na potrebo po pritegnitvi še nadaljnjih sorodnih virov, ki bi omogočili širše izsledke. Najprej so to podatki franciscejskega katastra o zemljiških značilnostih obravnavane katastrske občine, nato pa zlasti tudi sodobni elaborati o njej. Škoda, da Valentinčičeva ni načela tudi imenoslovne in priimkovne podobe katastrske občine Podbrdo, to bi bilo mogoče v veliki meri pridobiti že iz gradiva, ki ga je uporabila za svojo nalogo.

Objava članka Nadje Valentinčič vnovič zastavlja vprašanje, ki sem ga imel pred očmi že pred 40 leti, ko sem natisnil tri spise, ki govorijo o stavbnem in zemljiškem značaju nekaterih naselij na Kranjskem, kakor izvira iz franciscejskega katastra: ali ne bi bilo primerno izbrati vrsto pomembnejših tamkajšnjih naselij, ki bi jih z združenimi močmi obdelali v navedeni smeri.

of the land-register of Franz I on building character of the cadastral commune of Podbrdo in the uppermost part of the Bača Valley (Baška grapa). The research of this kind represents an excellent exercise for an ethnologist, enabling him to become familiar with the material of the land-register of Franz I, and to learn how to use its data. It does not, however, provide much of a professional pleasure for a reader (who is usually not familiar with the area treated), since it can not reveal the way of life of that time (i.e. the beginning of 19. century).

The authoress concludes the article with the assessment that data of the land-register of Franz I represents a very valuable source for ethnology, providing it is applied critically and combined with all sources of information available.